

Prof. dr. Adnan Džafić

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

adnan.dzafic@fpn.unsa.ba

IMAGINACIJA IDENTITETA U ENTITETIMA BOSNE I HERCEGOVINE

IDENTITARIAN IMAGINATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA'S ENTITIES

Historijski kontekst obnove državnosti BiH

Savremena „društvena nauka“ razlikuje dva nivoa društvene stvarnosti: nivo individualnosti i nivo totaliteta. Prvi nivo čine ljudi, kao pojedinci ili kao članovi konkretnih kolektiviteta (grupe, udruženja, zajednice, pokreti itd.). Nivo totaliteta se sastoji od apstraktnih društvenih cjelina superindividualne vrste, koje predstavljaju društvenu stvarnost *sui generis* (društva, kulture, civilizacije, društveno-ekonomske formacije, društveni sistemi itd.). Međutim, društvena stvarnost se manifestira na dva načina: na način potencijalnosti i na način stvarnosti. Potencijalnost razumijemo kada govorimo o inherentnim tendencijama, klicama ili sjemenkama budućnosti, kapacitetima, sposobnostima, 'moćima' itd. Društvena stvarnost se ogleda u govoru o procesima, transformacijama, razvoju, ponašanju, aktivnostima itd. (Sztompka, 1996:213)

Na individualnom nivou društvene stvarnosti, tokom održavanja prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a i Referenduma za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine, grupe, zajednice i pojedinci se opredjeljuju za nezavisnost države Bosne i Hercegovine. Na nivou društvene stvarnosti se u prvom slučaju opredjeljuje za socijalistički društveni sistem a u drugom slučaju za parlamentarnu demokratiju. Zajednički nazivnik oba historijska događaja je definiranje domovinskog identiteta svih stanovnika – državljana Bosne i Hercegovine. Razlika je u posljedicama ta dva historijska momenta – za vrijeme održavanja Prvog zasjedanja ZAVNOBiHa bosanski prvaci se opredjeljuju sami po svom ubjeđenju za jednakopravnost svih građana i naroda Bosne, prije Referenduma 1991. godine politički predstavnici trećine bosanskohercegovačke populacije odustaju od ideje nezavisne države svih stanovnika BiH. Naime, predstavnici političkih partija sa prefiksom srpska/i javno obznanjaju svoju želju za sjedinjenjem dijela bosanskohercegovačkog teritorija sa državom koja zadržava naziv Jugoslavija a koja to više nije – naime, državna zajednica južnih Slavena.

„Značaj ZAVNOBiH-a proizlazi iz jednostavne historijske činjenice da je to zasjedanje bio politički skup najkompetentnijih i najodgovornijih elemenata našeg bosansko-hercegovačkog društva, zapravo, svih političkih snaga Bosne i Hercegovine koje se nisu kompromitirale saradnjom s okupatorom zemlje“ (Filipović, 2007:127) „Drugog zasjedanje ZAVNOBiH-a predstavljalo i izraz veoma razvijene političke i demokratske svijesti da se država definira kao moderna demokratska država, da se pravno precizno definira kao demokratska država, država u kojoj svi građani, svi narodi, sve vjere i sve tradicije imaju jednaka prava, da ta prava budu efikasno i samim sistemom ustrojstva države i vlasti garantirana. Dakle, da se unutarnji odnosi u njoj temelje na najvišim dostignućima demokratske misli i prakse onoga vremena“ (Filipović, 2000: 33).

Idejne osnove ZAVNOBiH-a, prema Redžiću su bile:

- Opredjeljenje za nacionalnu ravnopravnost Bošnjaka (Muslimana), Srba i Hrvata;
- Opredjeljenje za političku ravnopravnost Bosne i Hercegovine u okviru šire federativne državne zajednice;
- Opredjeljenje za demokratska prava i slobode građana Bosne i Hercegovine izražene u Deklaraciji Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a 1944.
- „ZAVNOBiH je jedinstven historijski fenomen i nedovršena istorija Bosne i Hercegovine.“ (Redžić, 2003:4)

Nacionalni sastav i socijalna struktura učesnika prvog i drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a ocrtavali su stvarno stanje učešća svih slojeva stanovništva u borbi protiv fašizma. „Socijalnu strukturu ove delegacije činilo je 26 pripadnika inteligencije, 17 seljaka, 7 radnika; sveštenika, vojnika, posjednika, trgovaca bilo je 8. Srpski narod, do juče vladajuća nacija u Kraljevini Jugoslaviji, u uslovima okupacije i NDH činio je vodeću snagu NOP-a koji se borio protiv povratka vlasti velikosrpske Jugoslavije. Istovremeno, najslabija komponenta u socijalnoj strukturi stanovništva BiH, inteligencija, čini rukovodeći kadar KPJ.“ (Redžić, 2007:374)

U cilju borbe protiv fašizma, prema Filipoviću, učestvovala su sve demokratske snage koje nisu podržavale komunističku partiju kao vodeću snagu borbe protiv fašizma, nego i znatne građanske demokratske snage. Što znači da su svi oni koji su učestvovali u političkom životu i zajedničkim parlamentima Južnih Slavena od 1918. do 1941. godine bili aktivno uključeni u očuvanju bosanskog društva i buduće zajedničke federalne zajednice. „To su bile one iste snage koje su se borile protiv diktatorskog režima bivšeg kralja

Aleksandra Karađorđevića, protiv profašističkog režima Milana Stojadinovića i kapitulantskog režima Cvetković–Maček, koji se bavio podjelom zemlje između Srba i Hrvata, a ne njenom pripremom za otpor fašizmu, režima koji je uveo Jugoslaviju u Trojni pakt i time je *de facto* izručio Hitleru i prije nego je on odlučio da je okupira. Bile su to patriotske i antifašističke snage, prije rata okupljene oko seljačko-demokratske i narodne koalicije, kao što su JMO, Zemljoradnička stranka, Samostalni demokrati, HSS-ovci, koji nisu ušli u Pavelićev Državni sabor i nezavisni političari, poslanici i zastupnici, patriotski vojnici i drugi, zapravo svi oni koji su bili birani na zadnjim prijeratnim izborima, a nisu se u međuvremenu kompromitirali saradnjom s okupatorom i njegovim quislinzima... i to ne samo svih elemenata koji su se borili protiv fašizma, nego i njegovog socijalnog i političkog sastava, dakle, nije to bila idejno, vjerski, socijalno ili politički homogena masa, ali je bila politički jedinstvena snaga, u nastojanju da se slomije fašizam i njegovi pomagači – ustaše, četnici i saradnici njemačkih vlasti svih vrsta i u tome je bio sasvim novi kvalitet tog skupa... Naime, obnova bosanske države bio je jedino mogući demokratski put da narodi koji u njoj žive postanu stvarni subjekt svoje historije a ne da se o njima odlučuje u Beogradu, Zagrebu, na Krfu, u Londonu, Berlinu ili Rimu ili bilo gdje drugdje, a samo ne u Bosni i Hercegovini.“ (Filipović, 2007:128:129)

Protokom vremena razvijeni svi glavni prirodni i ljudski resursi tadašnjeg socijalističkog društva, industrija, postignuta puna obrazovanost, razvijene institucije kulture, stvoren respektabilan znanstveni pogon, razvijena vlastita sposobnost unapređenja tehnologije, unaprijeđeni unutarnji odnosi. Pored ukupnog razvoja bosanskog društva doći će i do političkog blagog uspjeha. Naime, „puno priznanje Muslimana kao šestog jugoslavenskog naroda dogodilo se na V kongresu SKBiH od 11. I 1969. godine.“ (Huseinspahić, Dedić, 2021:365)

Od oblikovanja prve Jugoslavije, ideja zajedništva je bila prisutna unutar kako građanskog tako i radničkog sloja tako i u ograničenom dijelu posjedničke klase koja u sve većem broju postaje razvlašćena. Jedini mogući zajednički poveznik u socijalističkoj Jugoslaviji ostaje onaj socijalistički i unutar same Bosne i Hercegovine. (Pozderac, 1978:90) Iako državni oblik socijalizma, po principu, da narod ima pravo na državu nije primjenjen na BiH, bosanskohercegovački prvaci su se izborili za svoju stoljetnu opstojnost u obliku da je BiH država svih njenih građana i naroda. Na formalno priznanje osim deklarativnog u obliku priznanja svih njenih naroda čekat će se do 1968. odnosno 1974. godine. „Kao što smo već rekli, Muslimanima je nacionalni individualitet konačno priznat tek krajem šezdesetih godina našega vijeka. To govori o tome da je i unutar radničkog i komunističkog pokreta bilo pojedinaca kod kojih je bilo prisutno građansko shvatanje i poimanje nacionalnog

identiteta Muslimana.“ (Pozderac, 1978: 86), a konačno do 1993. godine kada se završava politički proces nominacije svih politički naroda BiH.

„Projekti iz 1943. godine i život išli su raskorakom ... Iskustvo je potvrdilo da država neizbježno propada ukoliko se pretvara u posjed monopolnih vlasnika, a narodi i građani lišavaju demokratskih mogućnosti. (Redžić, 2007:370)

Već krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina doći će do ukupne društveno političke krize jugoslavenskog društva. Najveći problem bio je sve veći zahtjev za demokratizacijom unutar postojećeg sistema, otklanjanjem starih društvenih problema društava nakon zamaha a to je vladavina elite na vlasti koja prisvaja sve državno kao privatno. Čak će i vladajuća partija, kako objašnjava Bolčić (2019a), barem nominalno, zatražiti ukupnu analizu stanja propadajućeg društva od strane svih stručnjaka iz svih društvenih oblasti. Međutim, te analize nikada neće ugledati svjetlo javnosti i doći će do onoga što Zagorka Golubović (1989) u analizi krize identite jugoslovenskog društva zove krizom zvanične ideologije.

Demokratizacija

Historijski proces očuvanja državne zajednice iz socijalističke u demokratsku nije prihvaćen na osnovu demokratskih vrijednosti koje su se primijenile na slučaj Bosne i Hercegovine. Model „društva nastajanja“ nam omogućava da definiramo precizno tri koncepta ključna za razumijevanje društvene dinamike. „Funkcionisanje“ pokriva sve što se dešava u društvu u nekom trenutku. 'Društvena promjena' opisuje jednu transformaciju društva iz jednog, ranijeg stanja u sljedeće, kasnije stanje. 'Istorijski proces' se odnosi na niz samotransformacija koje društvo prolazi u dugom vremenskom periodu. U skladu s tim, možemo obogatiti raniju razliku između unutrašnjeg i vanjskog vremena ukazujući na dvije važne varijante potonjeg: kratkotrajno vrijeme društvenih promjena i istinski historijsko vrijeme *longue duree*.“ (Sztompka, 1996:226)

U procesu stvaranja historije i analize historijskih važnih događaja za bosanskohercegovačko društvo posebno, a i za globalno društvo općenito, možemo primijeniti četiri kauzalne petlje u procesu analize „društva postajanja“: (1) strukturalni efekti, (2) kapaciteta aktera, (3) 'humanizovanu' prirode i (4) modifikovanu svijest. U sva četiri slučaja praksa u određenom trenutku ostavlja efekte koji je nadživljavaju i postaju aktivna, uvjetujuća sila za kasniju praksu. Zbir takvih efekata može se nazvati historijskom tradicijom, u najširem smislu ovog pojma. U toku višestepenog, uzastopnog procesa, historijska tradicija ima tendenciju da se akumulira.

Strukturalni efekti u prijelazu iz jednog tipa društva u drugi - formiranje skupštine SR BiH nisu oblikovali na demokratski način održavanje Referenduma za nezavisnost. Jedna trećina demokratski izabranih članova skupštine SR BiH se odlučila, pod institucionalnim utjecajem susjedne države kao i vlastitih nedemokratskih principa ali i straha za svoj socijalni status, za vlastiti politički projekat koji će skončati optužbom za genocid i kršenje međunarodnog prava. Posljedice sijanja straha, nesigurnosti i lažnih obećanja dovest će do osiromašenja, nepovjerenja i demografskih prekompozicija gotovo cijele BiH. Jedna od još opasnijih posljedica ovih društveno-političkih nerazumijevanja je urušavanje simboličko kohezivnih elemenata bosanskohercegovačkog društva a to je negiranje realno postojeće domovinske svijesti bosanskohercegovačkog stanovništva. U realnom društvenom životu teško da će bilo ko reći za sebe da država Bosna i Hercegovina nije njegova država, bez obzira na akrobacije političkih stranaka u medijskom prostoru.

Neuspješnost postjugoslovenskih društava se ogleda se i u odnosu prema trendovima kako u njihovom geopolitičkom okruženju, tako i u odnosu prema raširenim očekivanjima građana tih društava u vremenu i nakon „raspada“ prethodnog jugoslovenskog društva. „Većina tih društava ne uspijeva, ni nakon gotovo tri decenije (od 1990.) ostvarivati društveni proizvod po stanovniku kakav je bio 1989.godine, kao što ne uspijeva kontinuirano ostvarivati ni druge pokazatelje pozitivnog ekonomskog razvoja i višeg kvaliteta života ljudi u ovim novim društvima. Ova društva imaju značajno i kontinuirano, privremeno i trajno, iseljavanje stanovništva i, posebno, iseljavanje najkvalitetnijih segmenata radne snage. U njima dominiraju neuspješne političke, ekonomske i kulturne elite koje ne uspevaju ostvarivati javne politike u funkciji približavanja ovih društava modernim uspješnim društvima.“ (Bolčić, 2019b:761)

Egzistencijalni oslonac čovjeku kao pojedincu je društvo. Čovjek kao pojedinac može privremeno biti „isključen iz društva“. Ali, trajna isključenost iz društva dovodi u pitanje ljudsku egzistenciju društveno isključenih pojedinaca. Društvo sa kojim se niko ne poistovjećuje ne postoji kao realno društvo. Uspješnim društvom se ne označava neko društvo samo zato što ono raspolaže velikim materijalnim (novčanim) sredstvima. (Bolčić, 2019b:762) Mir, odsustvo građanskog rata, odsustvo korupcije, vladavinu prava, postojanje institucija koje sprečavaju upotrebu sile prinude od strane države uvjet su uspješnosti društva i funkcionalnosti institucija.

U razumijevanju društvene uspješnosti, Bolčić navodi kao važna slijedeća svojstva:

- razvijena društveno-sistemska sposobnost aktiviranja i upotrebe, i to efektivne upotrebe, raspoloživih materijalnih i ljudskih resursa datog društva;
- dostignuti kvalitet svakodnevnog življenja i to najšireg kruga ljudi u datom društvu;
- pozitivni bilans u razmeni dobara i usluga sa drugim društvima;
- institucionalno razvijena sposobnost razvijanja i primene inovacija i svih vidova društveno korisne kreativnosti;
- institucionalna sposobnost blagovremenog i nerazornog prevladavanja unutrašnjih društvenih konflikata;
- institucionalna sposobnost održavanja stabilne društvene integracije i funkcionalne socijalne solidarnosti;
- društveno-sistemska uspostavljanje i ostvarivanje društvene klime za spokojan svakodnevni život, gde prevladaju osećanja ljudi da žive život koji je ljudski primeren i koji vredi živeti.

Svaki od navedenih kriterija društvene uspešnosti ima više konkretnih indikatora koje je, pojavno, u svakodnevnom životu, nekad lakše, nekad teže, prepoznati i definisati. (Bolčić, 2019b:763)

U svakom društvu od presudne važnosti je ono što se u društvu čini radi aktiviranja i umješnog korišćenja raspoloživih resursa a ne samo bogatstvo ili oskudnost tih resursa. Pored raspolaganja i angažiranja svih raspoloživih resursa važno je istaći da su svojinski (vlasnički) odnosi bili neadekvatno uređeni u godinama „socijalističke izgradnje“ u Jugoslaviji, u režimu „društvene svojine“. Stanje neadekvatno uređenih vlasničkih odnosa traje i dalje u većini post-jugoslovenskih društava. Postoje tek generalno, ustavno, određena osnovna svojstva svojinskih odnosa, parcijalni zakoni o „privatizaciji“ i neke druge zakonske norme kojima se uređuju svojinski odnosi, ali ne postoje cjeloviti sistemski zakoni o svojinskim odnosima. Svođenje „svojinskih reformi“ isključivo na „priču o privatizaciji“ društvenih i državnih firmi nije bio valjan strateški smjer u sređivanju vlasničkih odnosa u postjugoslovenskim društvima. „Vlasničkim se odnosima reguliraju i bitni privatni i društveni interesi, uređuju se i načini izbegavanja sukoba interesa, kao i nelegitimna upotreba moći (sile) u prisvajanju koristi od upotrebe određenih dobara.“ (Bolčić, 2019b:764) Identifikacija izrazite većine članova datog društva sa „vlastitim društvom“ podrazumijeva stabilnu društvenu integraciju i funkcionalnu društvenu solidarnost. Uspješno društvo mora biti uređeno po volji svojih pripadnika, omogućavati realizaciju njihovih individualnih interesa, ali ono mora imati i mehanizme za osiguravanje nužne funkcionalne, solidarnosti radi zadovoljavanja potreba onih dijelova društva koji u datim okolnostima nisu u stanju, vlastitim aktivnostima, osiguravati

elementarno zadovoljavanje ljudskih potreba. Radi se o solidarnosti koja ishodi sistemski uređenoj solidarnosti kojom društvo osigurava elementarnu ljudskost življenja svih pripadnika datog društva. To je tekovina modernosti bazirana na iskustvu da su funkcionalna solidarnost i dobra društvena integracija uslov svakog trajnijeg društvenog napretka, da su, u krajnoj instanci, bitan faktor i ekonomske efikasnosti modernih društava.

Dalje, razdoblje u kome živimo nekoliko decenija, jeste i razdoblje masovne dugotrajne nezaposlenosti, koja uporno traje, uprkos raznim ekonomskim i drugim politikama aktualnih vlasti. Ovakva masovna i dugotrajna nezaposlenost svakako je obilježje i jedan od važnih generatora društvene neupješnosti i društvenog urušavanja. „Dugotrajna nezaposlenost dovodi do temeljnog razaranja društva. Jer, ljudi, koji ostanu bez radne i egzistencijalne uloge u društvu, suštinski ostaju bez društvenog statusa, „ostaju bez društva“. Ali, tada i oni „okreću leđa društvu“, prestaju misliti o društvu, o „drugima“. „Oficijelno društvo“, država i njene institucije, mogu omogućavati, podsticati civilno delovanje svojih pripadnika, ali to „oficijelno društvo“ može i otežavati, pa i sprečavati takvo delovanje.“ (Bolčić, 2019b: 767)

Puka promjena političara u institucijama vlasti ne daje očekivane rezultate. Moderna, demokratski ustrojena društva trebalo bi da generišu nastajanje i opstajanje uspješnih i uglednih elita, posebno respektabilnih političkih elita. Ako se sistem društvene promocije gradi na usponu pogrešnih, nekvalitetnih ljudi, čim se nagrađuju oni koji nagrade ne zaslužuju, to ima svojevrсно „kancerogeno“ djelovanje na druge sfere društva.

Ekspertnost, kompetentno poznavanje date oblasti u kojoj valja djelovati, što uključuje i odgovarajuće, često i višegodišnje, iskustvo svakodnevnog rada u datoj oblasti, reklo bi se, da to nisu više presudni momenti u izboru ljudi na važne funkcije. Time se uspostavlja jedan osoben paradoks, da savremena društva koja se hoće uspostaviti kao „društva znanja“, urušavaju jedan od temelja njihove uspješnosti a to je istinska profesionalizacija svih sfera društvenog djelovanja.

Socijalizam je počeo i održavao se metodom političke diktature vrhova KPJ i ekonomskog nasilja u cilju stvaranja materijalne podloge novog društva. Na taj način olakšavano je rušenje socijalističkog društvenog sistema koji je izveo nacionalizam. Dok je socijalizam spriječio prirodni, zakonomjerni razvoj građanskog društva, nacionalizam je razorio državu i društvo BiH uništavajući sve stvorene vrijednosti, ne samo u prethodnom periodu. Za razliku od socijalizma, koji je gradio, nacionalizam je rušio i krov i temelje Bosne i Hercegovine i razarao samo tkivo bosanskohercegovačkog društva. Socijalizam se pokazao kao pogreška, a nacionalizam je vandalizam. (Redžić, 2007: 375)

Oblikovanje građanskog

U kontekstu današnjice, društvena i politička situacija u Bosni i Hercegovini ukazuje na sve neriješene i tekuće probleme i društvene procese. Iako su u okviru političkih procesa zacementirani utilitarno-interesni i etničko-nacionalni normativi djelovanja svi elementi društvenog života odvijaju se kako mogu u takvim okolnostima. Stanovništvo u svakodnevnom životu ispunjava svoje profesionalne, porodične i komunikacijske uloge i obaveze. Interesi građana, bez razlike u njihovoj etnoreligijskoj pripadnosti, za sigurnost i mir, ekonomski prosperitet, socijalnu sigurnost, povećanje kvaliteta života i usluga, jedinstveni su i takva vrijednosna i egzistencijalna orijentacija zalag je održanja njihova zajedništva. Na politici je da takvo opredjeljenje pretoči u novu realnost.“ (Filandra, 2023b: 450)

Društvena i profesionalna struktura stanovništva ukazuje na društveno i političko organiziranje života i djelovanja. Ne mogu se očekivati bitnije promjene u okolnostima u kojima se ideje ne mogu, ne žele ili ne znaju realizirati od strane intelektualne, kulturne i privredne „elite“. „Bosanskohercegovačko građanstvo kroz demokratske principe i insitucionalne mehanizme ipak zajednički gradi svoju budućnost.“ (Filandra, 2023b: 450)

Međutim, ne bi bilo korektno pozivati na odgovornost samo društvene i političke institucije. Društvo je širi pojam od pojma države. Još su uvijek vidljivi pozitivni ljudski potencijali i njihovo realiziranje u svim sferama društva. Ali, jedan od odgovora bosanskohercegovačkog stanovništva na probleme u svakodnevnicu je odlazak stanovništva iz države – što je dio i prirodnog procesa migracija u globaliziranom svijetu.

Osnovni elementi postojanja države su postavljeni - suverenitet, međunarodno priznanje, državne institucije. Na stabilizaciji političkih, privrednih i društvenih odnosa dužni su ozbiljno raditi pripadnici cjelokupne društvene eliteu komunikaciji sa građanima Bosne i Hercegovine. U isto vrijeme bosanskohercegovačko stanovništvo šivi svoje društvene živote sa svim prednostima i poteškoćama koje društveni život donosi.

Prvi korak u formiranju društva je formiranje zajednice – ideja i simbola koji ljude povezuju svakodnevno, a u društvenoj teoriji postoje tri faze shvatanja pojma zajednica: (1) onu o shvaćanju zajednice kao tradicije, (2) ideja zajednice kao moralne zajednice i (3) teorija simboličke zajednice. „Prve dvije debate izazvane su djelima objavljenim koncem 19. stoljeća, a treća pada u 1970-e i 1980-e godine, pa njima zadani tematsko-problemski rasponi vrlo dobro ilustriraju „genezu“ sociološkog konceptualiziranja zajednice tijekom gotovo cijeloga stoljeća.“ (Geiger-Zeman, 2010:34)

Zajedničke ideje su uslov zajedničkog djelovanja, a zajedničko djelovanje omogućava postojanje društvenog tijela. Da bi društveno tijelo postojalo i da bi prosperiralo potrebno je da većina članova istog društva podržava zajedničke ideje. „Prema tome, da bi društvo postojalo i, štoviše, da bi prosperiralo, potrebno je da svi duhovi građana uvijek budu na okupu i da ih zajednički održavaju neke glavne ideje. A to je moguće samo tako da svaki od njih svoja mišljenja ponekad crpi iz istog izvora i da suglasno prihvati stanoviti broj uvriježenih ideja”. (Kalanj, 2007: 130) Zajedničke ideje su osnov konstituiranja društveno-životnih sklopova koji su osnov za konstituiranje identiteta. Prvu vrstu zajednica ili društveno-životnih sklopova Daniel Bell naziva *zajedništvo mjesta* – a odnosi se na fizičku i geografsku povezanost s nekim lokalitetom, na mjesto gdje živimo. Slijedi *zajednica sjećanja* koju oblikuje prošlost i kroz povijesnu dimenziju uključuje zadnjih nekoliko generacija. Treći i posljednji tip zajednice je *psihološka zajednica* koja nastaje oko zajedničkih ciljeva. „Takve zajednice, koje se osnivaju na interakciji licem u lice, vođene su osjećanjima povjerenja, kooperacije i altruizma u tom smislu da konstitutivni članovi imaju na umu dobro zajednice” (Bell, 2004: 174).

U ideji postratne demokratske transformacije, koja je započela 1991. godine, nalazio se društveni okvir slobodne, političke, ekonomske i kulturne transformacije postjugoslavenskih društava. Specifikum Bosne i Hercegovine jeste da su u ustavne temelje i društvene normative uključeni strani državljani i međunarodne institucije koji ograničavaju suverenitet države. Utjecajem političkih stranaka, medijskom pažnjom usmjerenom na partikularne identitetsko-društvene konfiguracije i međunarodnim utjecajima urušen je model ravnopravnosti bosanskohercegovačkih naroda i građana. Iako se društvena stvarnost predstavlja drugačije, neoliberalni kapitalistički koncept postao je jedini tumač razvoja bosanskohercegovačkog društva. Na mjesto državnog suvereniteta postavljen je suverenitet naroda (Lavić, 2018: 10) premda je polovinom sedamdesetih godina prvo priznata Bosna i Hercegovina pa tek onda i Bošnjaci (Filandra, 2018: 16). Šapatom se pristalo na dioptriju kojom se posmatraju država, društvo, komšije itd. Umjesto stvarnosti „zamršenog” bosanskog identiteta nastupila je era „zaborava razlike” (Hadžimuhamedović, 2012: 236). Heteronomijsko stanje države i društva instalirano mirovnim rješenjima pothranjuju i domaći ideološki obrasci secesionističkog šovinizma i “ideologije žrtve” (Filandra, 2012: 367) a „cementira” ga kapitalistička neoliberalna ideologija koja konzumeristički način života i samocenzuru uspješno prodaje pod geslom slobode izbora. „Razloge kašnjenja, ili pravilnije rečeno, izostanka nacionalne svijesti kod Bošnjaka treba tražiti u socijalnoj strukturi njihovog tadašnjeg društva, povijesnim prilikama vremena i specifičnoj kulturnoj i duhovnoj tradiciji. Ako

cijeli proces posmatramo iz evropske perspektive, a moramo budući da su Bošnjaci stari evropski narod i da je ideja nacije evropsko intelektualno postignuće, onda moramo reći da je u bošnjačkom slučaju nedostajalo društvenih snaga, prije svega sekularne inteligencije i buržoazije, kojoj bi nacionalna svijest bila nužni instrument ekonomskog i političkog razvoja. (Filandra, 2023b: 59). Filandra zaključuje, da nacionalni preporod, kao ni bilo kakvo drugo političko i društveno ujedinjavanje nije moguće postići reko društvenih slojeva koji nisu kroz historiju bili nosioci takvih ideja. Seljaštvo i propadajući feudalni sloj nisu pokretači društvene transformacije izu feudalizma i kapitalizma ka modernom dobu nego sekularna inteligencija. (Filandra, 2023a:64-65)

Istovremeno, neznatna svjetovna inteligencija kod Bošnjaka ne postaje predvodnikom borbe za nacionalna prava,... Intelektualci su se, s rijetkim izuzecima, nacionalno, stranački i politički opredjeljivali uvijek za druge, moćnije, i to zarad vlastitih, pojedinačnih interesa. Pri tome su, i pored takvog ponašanja, ipak od Bašagića do Meše Selimovića svi stvarali iz duha vlastite muslimanske narodne i duhovne tradicije. Oni su kulturno bili bosanski Muslimani, a nacionalno preovlađujuće Srbi, Jugoslaveni ili Hrvati. (Filandra, 2023a:66)

Demokratske i političko društvena transformacija ka željenoj transnacionalnoj asocijaciji prvo mora proći vlastitu društveno-političku preobrazbu koje su prošle evropske demokratije, poštujući vlastite povijesne specifičnosti. Bosanskohercegovačka znanstvena misao bila je uvijek svjesna toga i uvijek je davala svoje sudove i prijedloge poput slijedećeg: „Pitanje nacije i države stoga je ključno pitanje za profiliranje modela obnove i rekonstrukcije Bosne kao samostalne države. ...Dakle, individua je ta koja posjeduje naciju, a ne nacija individuu. I nadalje, država modelira naciju, a ne nacija državu. Ako stvari tako sagledamo, onda se odnos individua – nacija – država dovode u skladan, svrsishodan i međusobno uslovljen odnos. Institucionalna političko-pravna analogija rješenja tog problema bila bi: ljudska prava – nacionalni interes – državni suverenitet. U tim kategorijama moguće je ostvariti svrsishodnu utjelovljenost građanina kao individue i Bosnu i Hercegovinu kao državu. (Bakić, 2023:163)

Ovakav pogled na budućnost države Bosne i Hercegovine i njenog društveno-političkog uređenja, Ibrahim Bakić izlaže na jednoj od znanstvenih konferencija u Parizu 1996. godine odmah nakon završetka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Međutim, u Bosni i Hercegovini su ovakvi i slični stavovi i promišljanja bili konstantno prisutni kroz modernu historiju: „Rezolucija iz novembra 1943. podrazumijeva povijesnu realnost da postojeće

etno-konfesionalne zajednice – Srbi, Bošnjaci i Hrvati u Bosni i Hercegovini nisu stvorile Bosnu, jer je Bosna od njih starija, što znači da Srbi, Bošnjaci i Hrvati nisu konstituirali Bosnu, već da su u Bosni oni nastali i formirali se kao poseban etnos.“ (Redžić, 2000:20)

Zajednica, društvo, država - perspektive

Samotransformaciji društva, podrazumijeva vrijednosti aktivizma, slobode, jednakih životnih šansi, demokratskog ustrojstva polja mogućnosti – kao preduvjeta za kreativno stvaralaštvo. Modeli i teorije takođe mogu pokazati vezu između između mikro-iskustava svakodnevnog života i makrostrukturnih i historijskih procesa. Na taj način pomažu u oblikovanju „sociološke imaginacije“ osjetljive na javna pitanja i zabrinute za ogromne društvene i povijesne tendencije koje utiču na našu sudbinu. Konačno, teorije pokazuju da u naše vrijeme većina pojava i procesa poprima globalne dimenzije i da se o ljudskoj sudbini više ne odlučuje unutar plemena, lokalne zajednice, etničke grupe, pa čak i nacionalne države, već na nivou čovječanstva u cjelini.

Ranu intuiciju je već izrazio Karl Marx: „Ideje postaju materijalne sile ako mobiliziraju mase“ (Marx 1844/1964). Ovaj zahtjev se može raspakirati na sljedeći način. Kontinuitet bosanskohercegovačke multilateralnosti na nivou svakodnevnog mogli smo kroz povijest čitati kao kulturno-komunikacijski proces u kojemu su se prenosile poruke i značenja u formi stalne interakcije između pojedinaca i grupa, aktera i sistema, prošlosti i sadašnjosti, normativnih poredaka i svakodnevnog života. Kulturna komunikacija je predstavljala sveopću komunikaciju koja je povezivala različite identitete, stavljala ih u interkulturni i akulturacijski odnos, približavala ih i udaljavala u zavisnosti od otvorenosti ili otpora njihovih konstrukcija. (Džafić, Krčalo, Ramić, 2019: 169,170, 171)

„Kakve god da su prepreke i koliko god da ogromne mogu delovati razgovor će ostati *jedini* pogodan put ka saglasnosti i time ka mirnoj i međusobno korisnoj, saradničkoj i solidarnoj koegzistenciji, prosto zato što on ne podrazumeva takmičare, pa nema ni održivu alternativu.“ (Bauman, 2018: 105)

Kulturna trauma predstavlja za Sztompku kulturološki definirani i interpretirani šok za kulturno tkivo društva, model traumatskog niza. „Kulturna trauma se tretira kao karika u tekućem lancu društvenih promjena; u zavisnosti od broja konkretnih okolnosti, kulturna trauma može biti faza u konstruktivnoj morfogenezi kulture ili u destruktivnom ciklusu kulturnog propadanja.“ (Sztompka 2000:449)

Da li će nakon Mirovnog sporazuma i njegovog člana 10, odnosno Ustava države Bosne i Hercegovine i njegovog anahronizma s obzirom na to da je bosanskohercegovačko stanovništvo u raskoraku sa savremenim tehnološkim, znanstvenim i humanističkim postignućima, politički upravnoorganizacijski okvir odrediti srž društvene zajednice, tj njenu nominaciju ostaje projektni zadatak i bosanskohercegovačkog stanovništva i njegovih političkih predstavnika.

Prema Veri Kržišnik-Bukić: „Sadržajna srž pojma nacija je (narodnosna) društvena zajednica, sadržajna srž pojma država je politički upravnoorganizacijski okvir-kalup (narodnosne) društvene zajednice. Radi se, dakle, o sadržajno dva komplementarna, ali ne i sinonimna pojma.“ (Kržišnik-Bukić, 2012: 134). Država Bosna i Hercegovina je zaštitnica svih pojedinačnih i kolektivnih identiteta njenih građana bez obzira na način njihove narodnosne nominacije koja je definirana za veliki dio stanovnika BiH u vrijeme nacionalnih buđenja raspadanjem svjetskih monarhija. (bosanski Srbi, bosanski Hrvati).

Temeljna pretpostavka novih oblika suživota u multietničkom, multikulturalnom i multireligijskom okruženju jeste spremnost na dijalog. Dijalog ne smije imati za cilj „pobjedu“ jedne strane u odnosu na drugu, nego otvorenost drugome i uspostavljanje odnosa s drugim. Takav dijalog uključuje respekt prema drugome, prema njegovu identitetu, prema onome kako se on sam (drugi) definira i što kaže o sebi. Drugoga ne možemo svesti na puki stereotip. Jednako tako, ne možemo ga svesti na mene, niti na različitost koja je toliko drugačija da ne možemo uspostaviti nekakav odnos. Dakle, dvije krajnosti koje najčešće stvaraju problem i protive se uspostavljanju dijaloškog odnosa su: a) napast da drugoga svedemo na sliku nas samih, bez slušanja s poštovanjem; b) uvjerenje da je drugi toliko drugačiji da s nama nema ništa zajedničkoga, da nas ništa ne povezuje, tako da je nemoguće uspostavljati odnose, međusobno se razumjeti ili suživjeti. (Krčalo, 2023: 79)

Bosanstvo kao inkluzivni koncept života predstavlja „Semantički kapacitet Bosne koji smo naslijedili iz prošlosti, tradicija, povijesnih iskustava, reduciran je projicirano na stereotip o mostu... Potisnuto znakovlje Bosne ili semiotički sistem koji je Bosna iznjedrila o svojoj povijesti preveden je u spornim interpretacijama historije, ...u nešto drugo što navodnone proizlazi iz bosanskog povijesnog trajanja.“ (Lavić, 2020:12.) „Rat protiv ideje Bosne podrazumijeva postepeno potiranje bosanskog identiteta i bilo kakvog razgovora o biću bosanskom. Tako da se u jednom povijesnom trenutku pojavi stanje u kojem se ispražnjenost semiotičkog kapaciteta Bosne i bosanstva pokušava predstaviti kao zbiljsko povijesno stanje. A, ustvari, radi se o potisnutosti i uslovljenosti svega bosanskog u Gestell izvanbosanskog stanja i moći!“ (Lavić,2020:13)

Upotreba pojma zajednice po Cohenu, znači dva povezana elementa: prvo, da članovi neke grupe imaju nešto zajedničko, nešto što ih povezuje, i, drugo, da ih upravo to što ih povezuje, ujedno i značajno razlikuje od članova drugih grupa. „Zajednica, dakle, istovremeno određuje sličnost i razlikovanje. „...najvažnija uloga pripada fenomenu *granice*: „po definiciji, granica označuje početak i kraj zajednice“ (Cohen, 2001: 12). Granica na taj način „obuhvata“ identitet zajednice, a, kao i u slučaju pojedinačne egzistencije, ona je prizvana u život nuždom socijalne interakcije. Granice se, dakle, povlače stoga što zajednice interagiraju s entitetima od kojih se razlikuju (ili od kojih se žele razlikovati).

U današnje vrijeme, bosanskohercegovačko stanovništvo sa svim realnim i ideološki nametnutim problemima žudi za onim što sociolog Duyvendak naziva raeje (heaven) „javno mjesto gdje se može kolektivno biti, izraziti se i ostvariti se; gdje se čovjek osjeća javno slobodnim i nezavisnim. Dom ovdje utjelovljuje zajedničke historije; materijalno i/ili simbolično mjesto sa vlastitim ljudima i aktivnostima.“ Duyvendak (2011: 38) Na ovom nivou dom poprima manje materijalnoj, a više simboličkoj i ideološkoj formi. Nebeski aspekt/doma stoga veoma liči na naučni koncept *pripadnosti*.

Zaključak

Po prvi put u svojoj historiji bosanskohercegovačko društvo je podijeljeno prema etničkim principima 1995. godine. Mirovni sporazum čiji je dio aneks 4 sporazuma, postao je Ustav države čije su glavne nakane bile zaustaviti rat i omogućiti polaznu pravnu osnovu za nastavak izgradnje demokratskog društva, započete 1990. održavanjem prvih višestranačkih parlamentarnih izbora. Do izgradnje demokratskog društva nije došlo jer su u realnim međuljudskim odnosima bosanskohercegovačkog stanovništva na sceni još uvijek aparthejdski principi što se tiče aktivnih i pasivnih izbornih prava, nepoštovanje pravnih odluka kako domaćih tako i međunarodnih sudova, kao i nefunkcioniranje ili blokada političkih institucija svih nivoa vlasti. U slučaju nefunkcioniranja ili minimuma održavanja institucionalne operativnosti u društvu i državi stanovništvo je prisiljeno na iznalaženje mehanizama za egzistenciju društvenog i fizičkog života kako unutar tako i van zakonskih institucija. Najevidentniji odgovor na funkcioniranje društva zadnjih trideset godina i rezultate promašenih politika je iseljavanje stanovništva iz cijele države.

Bosanskohercegovačko stanovništvo, mediji, naučne institucije, političke organizacije kao i predstavnici nadnacionalnih organizacija čijim se članom želi postati, vape za izgradnjom povjerenja. Međutim, za mnoge državljane

Bosne i Hercegovine pojam povjerenje je postao apstraktan pojam. Primjenjujući ove pretpostavke na izgradnju kulture povjerenja, moramo prvo naglasiti kontinuitet procesa koji se neprestano odvija od prošlosti preko sadašnjosti ka budućnosti. Pogled iz perspektive sadašnjosti, primjetit ćemo da se relevantna praksa sastoji od akcija, individualnih i kolektivnih, u koje ljudi polažu povjerenje, zahtijevaju povjerenje, daju povjerenje u nekoga ili nešto, i izazivaju poverenja. Iz perspektive prošlosti, mi ćemo se pobrinuti da se ljudi ponašaju u okviru neke prihvaćene tradicije u pogledu povjerenja, odnosno preovlađujuće kulturne klime povjerenja, ili obrnuto, kulture nepovjerenja. Ta okolna normativna klima čini povjerenje lakšim, ili težim, zavisno od slučaja do slučaja. Radovati se nekome ili nečemu, gledašće je okrenuto prema budućnosti. Ako je ovakvo prediktivno povjerenje potvrđeno, povjerene vrijednosti su uzvraćene, evokativno poverenje je uzvraćeno. Može se dogoditi i obrnuto: prediktivno povjerenje nije uzvraćeno, povjeravanje se zloupotrebljava, evokativno povjerenje se zanemaruje. Kumulativna iskustva ove vrste, ako su široko rasprostranjena i dijeljena, pretvorit će se u norme, rutine, i na kraju u normativna pravila. Pozitivna iskustva u potvrđeno povjerenje stvorit će kulturu povjerenja; negativna iskustva o narušeno povjerenje će generirati kulturu nepovjerenja. Na ovaj način stvara se normativna klima za buduća očekivanja povjerenja, tradiciju povjerenja ili u suprotnom procesu negativnog iskustva do tradicije nepovjerenja. (Sztompka 2003.:120)

Sam proces izgradnje institucija demokratskog društvenog uređenja nije dovoljan. Potrebno je reafirmiranje funkcionalnih praksi prethodnog političkog iskustva sa živućom a narušenom kulturnom specifičnošću i tradicijom bosanskohercegovačkog društva. Proces razbijanja zajednice i funkcionalnog društva započet prije rata nastavljen je nametanjem artifičijelnih obrazaca društveno političkog života neprimjerenog bosanskohercegovačkom historijskom naslijeđu individualnog i kolektivnog bosanskog identiteta.

Literatura

1. Bakić, I. (2023): „Bosna između stvarnosti i razumijevanja“, u: *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost – Prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str, 160-163
2. Bauman, Z. (2019): *Stranci pred našim vratima*, Novi Sad, Mediterran Publishing
3. Bell, D. (2004): *Komunitarizam i njegovi kritičari*. Zagreb: KruZak

4. Bolčić S. (2019a) *'Etnonacionalizacija' postjugoslovenskih društava: svojstva, akteri, posledice i mogućnosti 'deetnonacionalizacije'*. *Sociologija*, Sociološko naučno društvo Srbije, Beograd, Vol. LXI, N° 3, 323–346 OI: <https://doi.org/10.2298/SOC1903323B>.
5. Bolčić, S. (2019b) *Uspešno društvo i primenjena sociologija*. *Sociologija*, Sociološko naučno društvo Srbije, Beograd, Vol. LXI, N° 5, 758–778. OI: <https://doi.org/10.2298/SOC1903323B>.
6. Cohen, A. (2001): *The Symbolic Construction of Community*, London and New York, Routledge
7. Duyvendak, J. W. 2011. *The Politics of Home: Belonging and Nostalgia in Western Europe and the United States*. New York, Palgrave MacMillan
8. Džafić, A, Krčalo, N. (2019): „Bosanski identitet – razaranje paradigme multilateralnosti?“, *Društvene i humanističke studije*, 4(2), 169–184. <http://dhs.ff.unizg.hr/index.php/home/issue/view/11>
9. Džafić, A., Krčalo, N., Ramić, E. (2019): *Zov (post)modernih sirena: identitet kao centralni istraživački problem društvenih i humanističkih nauka 20. i 21. stoljeća*, Sarajevo, Fakultet političkih nauka.
10. Džafić A, Žiga, J. Filandra, Š. (ur.) (2023): *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost – Prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
11. Džafić, A. (2023): „Sociološki model dekonstrukcije savremenog bosanskohercegovačkog društva“, u *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost – Prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str. 34–57
12. Filandra, Š. (2023a): „Ishodišta socijalne diferencijacije u bosanskohercegovačkom društvu“, u: *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost – Prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str. 58-73
13. Filandra, Š. (2023b): *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo.
14. Filipović, M. (2000): *Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine kao povijesni dokument i kao politički program*, Zbornik radova istoimenog okruglog stola održanog u Sanskom Mostu 1. jula 1990. godine, Glavni odbor SUBNOAR-a Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Skupština opštine Sanski Most., Sarajevo.
15. Filipović, M. (2007): „Pitanje o konstitutivnosti naroda u ustavno-pravnoj praksi Bosne i Hercegovine“, Naučni skup *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a*, Sarajevo 23. i 24. novembar 2007. (Posebna izdanja / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 124. Odjeljenje društvenih nauka ; knj. 37)

16. Giddens, A. (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge, Polity Press.
17. Geiger-Zeman, M. (2010): *Uvod u sociologiju (održivih) zajednica*, Zagreb, Institut Ivo Pilar
18. Golubović, Z. (1988): *Kriza identiteta savremenog jugoslovenskog društva: jugoslovenski put u socijalizam viđen iz različitih uglova*, Beograd, Filip Višnjić
19. Huseinspahić, A, Dedić, S (2021): *Kontinuitet neustavnog i protupravnog djelovanja na političkoj sceni u Bosni i Hercegovini od kraja XIX vijeka do danas - realnost ili imaginacija* DHS 3 (16) (2021), 351-380
20. Kalanj, R, 2007. „Dimenzije modernizacije i mjesto identiteta“, *Socijalna ekologija, časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*. Vol. 16, No. 2–3, 113–156.
21. Krčalo, N, (2023): „Dijalog – spojnica nacija“, u: *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost – Prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str, 74-87
22. Kreso, M, (ur) (2003): *Šezdeset godina ZAVNOBIH-a- osnovni dokumenti*, Glavni odbor Saveza boraca Udruženja narodnooslobodilačkog antifašističkog rata Bosne i Hercegovine, Sarajevo
23. Kržišnik-Bukić, V, (2012): *Između naroda i nacije: historijska odgovornost Bošnjaka za državu Bosnu i Hercegovinu*, Drugi naučni skup “Bosanskohercegovačka država i Bbošnjaci”, Sarajevo, Godišnjak BZK Preporod, str: 126-143
24. Lavić, S, (2020): *Diskurs o bosanstvu*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
25. Lavić, S, (2019): *Zaborav razlike*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
26. Pozderac, Hamdija (1978): *Prilog proučavanju nacionalnih odnosa i socijalističkog zajedništva*, Svjetlost, Sarajevo
27. Puljek-Shank, R. 2017a. „Dead letters on a page? Civic agency and inclusive governance in neopatrimonialism“, *Demokratization*, Routledge, Vol 24, No. 4, pp. 670–688.
28. Pusić, E. 2002. *Upravljanje u suvremenoj državi*. Zagreb, Suvremena javna uprava.
29. Redžić, E. (2000): „Od ZAVNOBiH-a do i poslije Dejtona, ZAVNOBiH – Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine“, Zbornik radova istoimenog okruglog stola održanog u Sanskom Mostu 1. jula 1990. godine, Glavni odbor SUBNOAR-a Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Skupština opštine Sanski Most., Sarajevo.
30. Redžić, E. (2007): *ZAVNOBiH – Nedovršena istorija Bosne i Hercegovine*, Naučni skup Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a, Sarajevo 23. i 24. novembar 2007. (Posebna izdanja / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 124. Odjeljenje društvenih nauka ; knj. 37)

31. Sztompka, P. 1991a. *Društvo iz perspektive postajanja*. Sociologija, Organ jugoslovenskog udruženja za sociologiju, Beograd, god. XXXIII, br. 1–2, januar–juni, 1–26.
32. Sztompka, P. 2000. *Cultural trauma: The other face of social change*. *European Journal of Social Theory* 3(4): 449–466.
33. Sztompka, P. 2003. *Trust A sociological Theory*. Cambridge, University Press.